

ارزیابی بازده ژنتیکی در تلاقی‌های بین‌گونه‌ای جنس *Carthamus* با استفاده از شاخص تحمل تنش خشکی و گزینش تک بوته

Assessment of genetic gain in interspecific crosses of *Carthamus* genus using drought stress tolerance index combined with single plant selection

فریبا شفیعی کویج^۱، آقافخر میرلوحی^۲، محمد مهدی مجیدی^۳، قدرت اله سعیدی^۴، محمدبادپر^۵
و قاسم ویسی^۶

چکیده

شفیعی کویج، ف.، آ. میرلوحی، م. م. مجیدی، ق. سعیدی، م. بادپر و ق. ویسی. ۱۳۹۷. ارزیابی بازده ژنتیکی در تلاقی‌های بین‌گونه‌ای جنس *Carthamus* با استفاده از شاخص تحمل تنش خشکی و گزینش تک بوته. مجله علوم زراعی ایران. ۲۰(۴): ۳۱۴-۳۰۳.

گونه‌های وحشی گلرنگ منابع مهمی از نظر دارا بودن ژن‌های مطلوب برای بهبود بسیاری از صفات مهم گلرنگ زراعی مانند افزایش تحمل خشکی، شوری و عملکرد محسوب می‌شوند. به همین جهت برای دستیابی به بازده ژنتیکی بالا در نسل‌های بعد، خویشاوندان وحشی تلاقی‌پذیر با گونه اهلی گلرنگ از اهمیت خاصی برخوردار هستند. در آزمایش حاضر سه گونه *C. oxyacanthus*، *C. tinctorius*، *C. palaestinus* و *C. oxyacanthus* با یکدیگر تلاقی داده شده و سه جمعیت در حال تفرق از آنها بدست آمد. ترکیب روش گزینش تک بوته (Single plant selection; SPS) و شاخص تحمل تنش (Stress tolerance index; STI) برای هر سه جمعیت مورد مطالعه در نسل‌های F4 و F5 انجام شد و بازده ژنتیکی برای تمامی صفات مورد ارزیابی از جمله عملکرد دانه در هر دو محیط تنش خشکی و بدون تنش بدست آمد. نتایج نشان داد که ژنوتیپ‌ها از گروه‌های A و D در نسل F4، دقیقاً در همان گروه‌های A و D نمودار سه بعدی نسل F5 قرار گرفتند که نشان دهنده کارایی بالایی گزینش می‌باشد. پاسخ به گزینش در جمعیت‌های حاصل از تلاقی بین گونه‌ای در محیط‌های تنش و بدون تنش معیارهای مناسبی را برای بهبود عملکرد دانه مشخص کرد. مقادیر بالایی پاسخ به گزینش به همراه برآورد بالایی از وراثت پذیری عمومی برای چندین صفت، نشان دهنده مشارکت بیشتر تنوع ژنتیکی نسبت به عوامل محیطی بود. نتایج نشان داد که تعداد دانه در طبق، قطر طبق، وزن طبق، وزن صد دانه و تعداد انشعابات جانبی با دارا بودن وراثت پذیری خصوصی بالا در شرایط تنش خشکی می‌توانند به عنوان صفات مهم و کلیدی در برنامه‌های اصلاحی گلرنگ مورد استفاده قرار گیرند. بر اساس نتایج این آزمایش، ترکیب STI با SPS در شناسایی ژنوتیپ‌های برتر در نسل‌های در حال تفرق تلاقی‌های بین گونه‌ای گلرنگ در محیط‌های تنش خشکی و بدون تنش مناسب است.

واژه‌های کلیدی: پاسخ به گزینش، تلاقی بین گونه‌ای، تنش خشکی، گلرنگ و وراثت پذیری.

مقدمه

محدودیت تنوع ژنتیکی در گیاهان زراعی می تواند اثر منفی جدی بر پیشرفت ژنتیکی و بازده ژنتیکی مورد انتظار برای تحمل تنش های محیطی در برنامه های اصلاحی داشته باشد. خویشاوندان نزدیک گیاهان اهلی منابع ژنی مناسبی برای گسترش تنوع ژنتیکی و افزایش پتانسیل برای بهبود ژنتیکی محسوب می شوند. گلرنگ اهلی (*Carthamus tinctorius*) می تواند با دو گونه وحشی *C. palaestinus* و *C. oxyacanthus* به راحتی تلاقی یافته و نتاج بارور تولید کند (Ashri and Knowles, 1960). سبزعلیان و همکاران (Sabzalian et al., 2009) گزارش نمودند که گونه وحشی گلرنگ *C. oxyacanthus* منبع ژنتیکی مهمی برای انتقال ژن های تحمل تنش های زیستی و غیر زیستی به گلرنگ اهلی می باشد. مجیدی و همکاران (Majidi et al., 2011) گزارش کردند که گونه وحشی (*C. oxyacanthus*) نوعی پایداری عمومی در شرایط تنش خشکی نشان می دهد. مصطفائی و همکاران (Mostafaie et al., 2014) در ارزیابی ۴۱ فامیل F_3 حاصل از دورگ گیری بین گونه اهلی *C. tinctorius* با گونه وحشی *C. oxyacanthus* برای صفات مهم زراعی در شرایط تنش خشکی و بدون تنش گزارش کردند که میزان کاهش اکثر صفات، به ویژه صفات تعداد طبق در بوته، تعداد دانه در طبق و عملکرد دانه تک بوته در اثر تنش خشکی در والد وحشی کمتر از والد اهلی بود که نشان دهنده تحمل بالاتر والد وحشی به خشکی بود.

گزینش ژنوتیپ های برتر در جمعیت های در حال تفرق احتمالا مهم ترین عامل در جهت بهبود ژنتیکی گیاهان زراعی می باشد. روش های گزینش بعد از دورگ گیری، گوناگون و متنوع هستند. در روش های اصلاحی شجره ای انتخاب تک بوته در نسل F_2 شروع می شود. عیب عمده روش شجره ای مشکل بودن یا وقت گیر بودن آن است، چون در روش شجره ای تعداد لاین ها در هر نسل گزینش افزایش می یابد و باید شجره افراد انتخابی همه ساله، از نسل F_2 تا F_7 ، به طور دقیق یادداشت و نگهداری شوند. معایب روش گزینش شجره ای را می توان از طریق تغییراتی در این

روش تعدیل کرد. گاهی جهت ارزیابی های بهتر و افزایش کارایی گزینش، به جای انتخاب تک بوته ها در نسل F_2 ، انتخاب از نسل F_3 آغاز می شود. کنات (Knott, 1972) اظهار نمود که بدون شک، گزینش در نسل F_2 برای بسیاری از صفات با وراثت پذیری بالا از قبیل مقاومت به بیماری ها و رسیدگی ضروری است. با این وجود، در مورد صفاتی از جمله عملکرد، به لحاظ عملی تنها در کرت هایی که تکراردار کشت شده باشند، می توان ارزیابی انجام داد که معمولا نسل های پیشرفته تر از F_2 می باشند. با انتخاب تنها بهترین تک بوته از بین لاین های انتخابی می توان به مشکل افزایش تعداد لاین در هر نسل گزینش شجره ای غلبه کرده و ارزیابی ها با دقت بیشتری صورت گیرد. از طرف دیگر، اصلاح و بهبود ژنتیکی گیاهان برای تحمل به تنش خشکی مستلزم بهره برداری از حداکثر تنوع ژنتیکی است (Xoconostle-Cazares et al., 2011). مقایسه نسبی ژنوتیپ ها در شرایط تنش خشکی و محیط های مطلوب یک روش متداول برای شناسایی ژنوتیپ های مطلوب در شرایط دیم می باشد (Nouri et al., 2011). به دلیل وراثت پذیری پایین برای عملکرد دانه در شرایط تنش خشکی، گزینش مستقیم اغلب دشوار است، بنابراین برای گزینش لاین های متحمل با عملکرد بالا نیاز به شناسایی صفاتی است که همبستگی بالایی با عملکرد دانه در شرایط تنش خشکی داشته باشند (Ziyomo and Bernardo 2013).

تحقیقات متعددی برای ارزیابی عملکرد دانه گیاهان زراعی در شرایط تنش خشکی انجام شده و به همین منظور فرناندز (Fernandez, 1992) شاخص تحمل تنش (Stress Tolerance Index; STI) را پیشنهاد داد. مقدار بالاتر شاخص STI برای یک ژنوتیپ نشان دهنده تحمل بالاتر به تنش و عملکرد بالقوه بیشتر آن ژنوتیپ است. براساس روش فرناندز ژنوتیپ های مورد ارزیابی از نظر توان عملکرد و تحمل تنش به چهار گروه A (ژنوتیپ هایی که در هر دو محیط تنش و بدون تنش عملکرد بالایی دارند)، B (ژنوتیپ هایی که فقط در محیط بدون تنش عملکرد بالایی دارند)، C (ژنوتیپ هایی که در محیط تنش عملکرد بالایی

دارند)، D (ژنوتیپ‌هایی که در هر دو محیط تنش و بدون تنش عملکرد پایینی دارند)، تفکیک می‌شوند. براساس شاخص‌های تحمل خشکی (MP، GMP و STI)، گونه *C. palaestinus* و پس از آن گونه زراعی *C. tinctorius*، بیشترین تحمل به تنش خشکی را دارند (Shiravand et al., 2014). در بین شاخص‌های تحمل تنش خشکی، کارایی بالای شاخص STI در شناسایی ارقام متحمل به تنش و دارای عملکرد بالا در گلرنگ (Majidi et al., 2011; Yan and Pourdad, 2008; Safavi et al., 2013)؛ سویا (Yarnia et al., 2011) گزارش شده است.

در پژوهش حاضر، ترکیب روش گزینش تک بوته (Single Plant Selection; SPS) با شاخص تحمل تنش (Stress Tolerance Index; STI) جهت افزایش کارایی انتخاب در برنامه‌های اصلاحی گلرنگ مورد ارزیابی قرار گرفته است. اهداف پژوهش حاضر آزمون کارایی ترکیب روش گزینش تک بوته با شاخص تحمل تنش خشکی (STI) در طی نسل‌های F₄ و F₅ تلاقی‌های بین گونه‌ای گلرنگ و همچنین شناسایی صفات مهم و کلیدی خاص هریک از جمعیت‌های مورد مطالعه در شرایط تنش خشکی بود.

مواد و روش‌ها

مواد ژنتیکی مورد استفاده در این پژوهش، یک گونه اهلی و دو گونه وحشی از جنس *Carthamus* بودند. گونه اهلی *C. tinctorius* یک رقم ایرانی به نام گلدشت بود و دو گونه وحشی شامل لاین PI23566 (*C. palaestinus*) از بانک ژن آمریکا (USDA) و یک ژنوتیپ *C. oxyacanthus* ایرانی بودند. رقم گلدشت یک رقم اصلاح شده برای زراعت آبی است و بر اساس پژوهش قبلی که در مزرعه دانشکده کشاورزی دانشگاه صنعتی اصفهان مورد بررسی قرار گرفته بود، حساس به تنش خشکی شناخته شد (Shiravand et al., 2012)، بنابراین استفاده از این رقم در تلاقی‌ها با هدف امکان انتقال ژن‌های تحمل خشکی از

والدین وحشی به این والد حساس زراعی صورت گرفت. تلاقی بین سه گونه گلرنگ در سال ۱۳۹۰ در مزرعه انجام شد که از تلاقی گونه‌های *C. palaestinus* × *C. tinctorius* (PT) ۴۰ لاین، از تلاقی گونه‌های *C. tinctorius* × *C. oxyacanthus* (TO) ۱۰ لاین و از تلاقی گونه‌های *C. palaestinus* × *C. oxyacanthus* (OP) ۲۳ لاین بدست آمدند. در همان سال بذور F₂ از خودگشتی بوته‌های F₁ حاصل شدند. بذور F₂ هر تک بوته در هر جمعیت حاصل از تلاقی بین گونه‌ای به طور جداگانه برداشت و به نسل F₃ برده شدند و در سال زراعی ۱۳۹۱-۱۳۹۲ به صورت لاین در یک خط در مزرعه کشت شدند. از هر لاین، بهترین تک بوته براساس ارزش فنوتیپی انتخاب و از این تک بوته سه طبق برای پیشبرد به نسل F₄ برداشت شدند. گزینش تک بوته (SPS) در نسل F₃ به صورت ظاهری و براساس صفاتی بود که در مطالعات قبلی همبستگی بالایی با عملکرد دانه نشان داده و دارای وراثت پذیری عمومی بالایی نیز بودند. این صفات شامل تعداد طبق در بوته (Rafeie and Saeidi, 2005; Majidi et al., 2011)، قطر طبق (Anjani, 2000)، تعداد انشعابات اصلی و ارتفاع بوته (Rafeie and Saeidi, 2005) بودند که به عنوان شاخص‌های گزینش در نظر گرفته شدند. در مجموع ۷۳ لاین با استفاده از روش SPS از سه جمعیت بدست آمد.

برای ارزیابی در نسل F₄، بذور ۷۳ لاین حاصل از روش SPS به همراه والدین در دو محیط بدون تنش (۵۰ درصد تخلیه مجاز رطوبتی خاک) و تنش خشکی (۹۰ درصد تخلیه مجاز رطوبتی خاک) در قالب طرح بلوک‌های کامل تصادفی در دو تکرار به طور جداگانه اجرا شد. هر ژنوتیپ در دو ردیف ۱۱۰ سانتی‌متری و فاصله بین ردیف ۵۰ سانتی‌متر کشت شد. در سال زراعی ۱۳۹۲-۱۳۹۳، ارزیابی سه جمعیت در حال تفرق در مزرعه تحقیقاتی دانشکده کشاورزی دانشگاه صنعتی اصفهان واقع در لورک نجف آباد که در ۴۰ کیلومتری جنوب غربی اصفهان در عرض جغرافیایی ۳۲ درجه و ۲۲ دقیقه شمالی و طول جغرافیایی ۵۱ درجه و ۳۲ دقیقه شرقی واقع شده است، انجام شد. ارتفاع

مزرعه از سطح دریا ۱۶۳۰ متر و متوسط بارندگی و درجه حرارت منطقه به ترتیب ۱۴۰ میلی متر و ۱۴ درجه سانتی گراد است. در این پژوهش کلیه کرت ها تا ۵۰ درصد مرحله تکمه دهی از نظر آبیاری و اعمال مدیریت های زراعی به صورت یکسان اداره شدند. مقدار تبخیر- تعرق گلرنگ طی دوره رشد با استفاده از داده های هواشناسی، رابطه فائو- پنمن- مانتیث و ضریب گیاهی گلرنگ برای مراحل مختلف رشد (Allen *et al.*, 1998) محاسبه شد. عمق آب آبیاری برای تیمارهای آبی در یک دور آبیاری ثابت در نظر گرفته شده و با استفاده از رابطه (۱) محاسبه گردید:

$$Dirrig = (\theta_{fc} - \theta_{pwp}) \times Zroot \times MAD \quad (\text{رابطه ۱})$$

$Dirrig$: عمق آب آبیاری، θ_{fc} : رطوبت حجمی خاک در حد ظرفیت زراعی (درصد)، θ_{pwp} : رطوبت حجمی خاک در حد پژمردگی دائم (درصد)، $Zroot$: عمق فعال توسعه ریشه (سانتیمتر) و MAD : ضریب مدیریت مزرعه برای محیط بدون تنش ۵۰ درصد و تنش خشکی ۹۰ درصد بودند. زمان آبیاری تیمارها با استفاده از مقدار تبخیر- تعرق گلرنگ (ET_c) تعیین شد. راندمان آبیاری (Ea) ۸۵ درصد در نظر گرفته شد، بنابراین عمق آب آبیاری (I_{dg}) عبارت بود از:

$$I_{dg} = Dirrig / Ea \quad (\text{رابطه ۲})$$

برای محاسبه حجم آب در هر نوبت آبیاری، عمق ناخالص آبیاری در سطح کرت ضرب می شود. برای آبیاری از سیستم آبیاری قطره ای- نواری (T-Tape) استفاده شد. حجم آب با استفاده از کنتور حجمی که روی سیستم آبیاری قطره ای نصب شده بود، کنترل گردید. از زمان شروع تیمار تنش، در شرایط بدون تنش ۱۴ بار (حدود ۵۰۰ میلی متر) و در شرایط تنش هفت بار (حدود ۲۴۰ میلی متر) آبیاری انجام شد.

برای ارزیابی نحوه پیشبرد لاین های انتخاب شده در نسل F_5 ، نمودار سه بعدی بر مبنای شاخص تحمل تنش (STI) برای هر سه جمعیت در حال تفرق ترسیم شد و ژنوتیپ هایی که در قسمت A نمودار سه بعدی قرار گرفتند، شناسایی شده و بهترین تک بوته در هر یک از لاین های منتخب تعیین

گردید. بعلاوه جهت اطمینان از کارایی ترکیب روش گزینش تک بوته با شاخص تحمل تنش خشکی، ژنوتیپ های واقع در قسمت D که کمترین عملکرد را در هر دو محیط دارا بودند، انتخاب شدند. از تلاقی PT ۱۵ لاین از گروه A و سه لاین از گروه D، از تلاقی TO پنج لاین از گروه A و دو لاین از گروه D و از تلاقی OP هشت لاین از گروه A و دو لاین از گروه D انتخاب شدند. در سال زراعی ۱۳۹۴-۱۳۹۳، بذور بهترین تک بوته ها از هر دو گروه A و D در نسل F_5 به همراه والدین در دو محیط تنش و بدون تنش در قالب طرح بلوک های کامل تصادفی در دو تکرار کشت و ارزیابی های مزرعه ای در طول فصل زراعی اجرا شد. هر ژنوتیپ در دو ردیف ۱۱۰ سانتی متری و فاصله بین ردیف ۵۰ سانتی متر کشت شد.

تجزیه واریانس برای کلیه صفات مورد ارزیابی در دو محیط تنش و بدون تنش و در دو نسل F_4 و F_5 با استفاده از نرم افزار SAS (SAS Institute, 2008) انجام گرفت. ضرایب همبستگی بین شاخص های تحمل و حساسیت به تنش با استفاده از نرم افزار Statgraphics (Statgraphics Centurion X, 2013) محاسبه شدند. وراثت پذیری عمومی روی میانگین ژنوتیپ ها در دو محیط تنش و بدون تنش با استفاده از رابطه (۳) برآورد شد

$$H_b^2 = \frac{\sigma_g^2}{\sigma_g^2 + \left(\frac{\sigma_e^2}{R}\right)} \quad (\text{رابطه ۳}) \quad (\text{Burton and Devane, 1953})$$

σ_g^2 و σ_e^2 : به ترتیب واریانس محیطی و ژنوتیپی می باشند.

ضریب تغییرات فنوتیپی و ژنوتیپی برای کلیه صفات مورد ارزیابی در دو محیط تنش و بدون تنش در دو نسل F_4 و F_5 با استفاده از رابطه های (۴) و (۵) محاسبه شدند:

$$PCV = \frac{\sigma_p}{\bar{X}} \times 100 \quad (\text{رابطه ۴})$$

$$GCV = \frac{\sigma_g}{\bar{X}} \times 100 \quad (\text{رابطه ۵})$$

σ_p و σ_g : به ترتیب جذر واریانس فنوتیپی و ژنوتیپی می باشند.

وراثت پذیری خصوصی بر مبنای رگرسیون والد- نتاج طبق رابطه (۶) برآورد گردید

(Smith and Kinman, 1965)، به طوریکه بهترین تک بوته از ژنوتیپ‌های انتخاب شده بر مبنای شاخص STI در گروه A در نسل F₄ به عنوان والد و میانگین پلانت ژنوتیپ‌های انتخاب شده در نسل F₅ به عنوان نتاج در نظر گرفته شدند. (رابطه ۶)

$$H_n^2 = \frac{b_{F5,F4}}{2 \times r_{F5,F4}}$$

IF_{5-F4}: ضریب خویشاوندی در گیاهان خود گرده افشان در نسل F₅-F₄ برابر با ۰/۹۳ می‌باشد.

شاخص تحمل تنش (STI) برای هر جمعیت از رابطه زیر محاسبه شد (Fernandez, 1992):

$$STI = \frac{(Y_{si} \times Y_{pi})}{(Y_{mp})^2} \quad (\text{رابطه ۷})$$

نتایج و بحث

نتایج نشان داد که بین دو نسل F₄ و F₅ تفاوت معنی‌داری برای کلیه صفات مورد مطالعه، به جز تعداد طبق در بوته، در هر دو شرایط تنش و بدون تنش وجود داشت. نتایج مقایسات گروهی اورتوگونال نشان داد که هر سه جمعیت مورد بررسی در نسل F₄ و F₅ برای صفات عملکرد دانه، تعداد دانه در طبق و قطر طبق تفاوت معنی‌داری داشتند. تفاوت معنی‌دار بین و درون جمعیت‌های حاصل از تلاقی بین گونه‌ای برای اکثر صفات مورد ارزیابی در دو محیط تنش و بدون تنش در نسل F₄ نشان دهنده وجود تنوع ژنتیکی قابل توجه در این نسل بود. در نسل F₅ نیز تفاوت معنی‌داری بین و درون جمعیت‌ها در محیط بدون تنش برای برخی صفات و در محیط تنش برای اکثر صفات مورد ارزیابی مشاهده شد. وراثت پذیری عمومی برآورده شده روی میانگین جمعیت‌های حاصل از تلاقی بین گونه‌ای در هر دو محیط تنش و بدون تنش در نسل F₄ و F₅ در جدول ۱ ارائه شده است. وراثت پذیری عمومی برای صفات مورد ارزیابی متوسط تا بالا برآورد شد، بدین ترتیب که صفات وزن طبق (۹۶ درصد)، تعداد دانه در طبق (۹۶ درصد) و قطر طبق (۹۱ درصد) در شرایط بدون تنش و تعداد دانه در طبق (۹۱ درصد) و قطر طبق (۹۰ درصد) در شرایط تنش خشکی، بیشترین برآورد وراثت پذیری عمومی در نسل F₄ را دارا بودند. فهر (Fehr, 1987) اظهار داشته

است که وراثت پذیری بالای یک صفت نشان دهنده سهم بیشتر عوامل ژنتیکی نسبت به عوامل محیطی می‌باشد. در گلرنگ وراثت پذیری عمومی بالایی برای قطر طبق (Akbar and Kamran, 2006) و تعداد دانه در طبق (Mirzahashemi et al., 2014) گزارش شده است. بیشترین ضریب تغییرات فنوتیپی و ژنوتیپی در نسل F₄ متعلق به تعداد دانه در طبق (به ترتیب ۴۱/۱۰ و ۴۰/۲۴ درصد در شرایط بدون تنش و ۴۱/۵۷ و ۳۹/۷۴ درصد در شرایط تنش) بود. در نسل F₅، بیشترین برآورد وراثت پذیری عمومی را صفت تعداد طبق در بوته (۹۶ درصد) و (۹۴ درصد) به ترتیب در شرایط بدون تنش و تنش خشکی داشت که نشان دهنده کمتر بودن واریانس محیطی در این صفت است. بعلاوه صفت تعداد طبق در بوته بیشترین مقدار ضریب تغییرات فنوتیپی و ژنوتیپی را در بین صفات مورد ارزیابی داشت. به طور کلی، ضریب تغییرات فنوتیپی و ژنوتیپی در نسل F₄ نسبت به نسل F₅ برای کلیه صفات مورد مطالعه بیشتر بود که نشان دهنده وجود تنوع ژنتیکی قابل توجه در نسل F₄ برای گزینش می‌باشد (جدول ۱). وراثت پذیری خصوصی نشان دهنده درجه شباهت بین والد و نتاج است که به صورت نسبت واریانس افزایشی به واریانس فنوتیپی برآورد می‌شود (Allen, 1960). مقادیر وراثت پذیری خصوصی برآورد شده در شرایط تنش نسبت به شرایط بدون تنش برای اکثر صفات مورد مطالعه پایین‌تر بود (جدول ۲). صفت تعداد دانه در طبق در هر دو محیط تنش و بدون تنش وراثت پذیری خصوصی بالایی داشت که میرزهاشمی و همکاران (Mirzahashemi et al., 2014) نیز به نقش واریانس افزایشی در این صفت اشاره کرده‌اند. وراثت پذیری خصوصی بالایی برای صفات قطر طبق (۳۱ درصد)، وزن غوزه (۳۶ درصد)، وزن صد دانه (۳۵ درصد) و تعداد انشعابات جانبی (۳۵ درصد) در شرایط تنش برآورد شد، بنابراین صفات مذکور می‌توانند به عنوان صفات کلیدی در بهبود عملکرد دانه گلرنگ در شرایط تنش خشکی در نظر گرفته شوند.

با در نظر گرفتن شاخص تحمل تنش

(STI - Stress tolerance index)، در نسل F₄، شاخص تحمل تنش (STI) با استفاده از داده‌های مربوط به عملکرد دانه در دو محیط تنش و بدون تنش برای هر یک از جمعیت‌های حاصل از تلاقی بین گونه‌ای محاسبه شد. شاخص STI قادر به تفکیک ژنوتیپ‌های چهار گروه A، B، C و D از یکدیگر بودند. علاوه بر این، ثابت شده است که شاخص STI برای شناسایی ژنوتیپ‌های متحمل به تنش با پتانسیل عملکرد بالا، کارایی دارد (Kargar *et al.*, 2014; Pourdad, 2008; Safavi *et al.*, 2013). از این رو در پژوهش حاضر، نمودارهای سه بعدی بر مبنای مقادیر شاخص STI برای هر سه جمعیت ترسیم شدند (شکل ۱)، ژنوتیپ‌های با عملکرد بالا از گروه A و ژنوتیپ‌هایی که عملکرد دانه پایینی داشتند از گروه D انتخاب شده و بذور بهترین تک بوته از هر ژنوتیپ برای پیشبرد به نسل F₅ در مزرعه کشت شدند. کلیه ژنوتیپ‌های انتخاب شده از گروه‌های A و D در نسل F₄، دقیقاً در همان گروه‌های A و D نمودار سه بعدی نسل F₅ قرار گرفتند (شکل ۱) که نشان دهنده کارایی بالای استفاده از شاخص STI در ترکیب با روش گزینش تک بوته می‌باشد.

در این آزمایش، موثر بودن ترکیب روش‌های گزینش تک بوته (SPS) با شاخص تحمل تنش (STI) برای شناسایی ژنوتیپ‌های متحمل به تنش با پتانسیل عملکرد بالا، با محاسبه پاسخ به گزینش به صورت درصدی از میانگین نسل F₄ ارزیابی شد. پاسخ به گزینش مشاهده شده برای صفات آگرو-مورفولوژیک مورد مطالعه در هر یک از جمعیت‌های حاصل از تلاقی بین گونه‌ای در هر دو محیط تنش و بدون تنش محاسبه گردید (جدول ۳). گزارش شده است که بازده ژنتیکی برای پیش بینی عملکرد نتاج حاصل از تلاقی به خصوص مهم می‌باشد (Parikh *et al.*, 2016). ترکیب روش گزینش تک بوته (SPS) با شاخص تحمل تنش (STI)، بازده ژنتیکی را برای کلیه صفات مورد ارزیابی در هر دو محیط تنش و بدون تنش را به همراه داشت. جمعیت‌های PT و TO عملکرد دانه بالاتری نسبت به

جمعیت OP در هر تیمار آبی داشتند، در حالی که نتایج درصد بازده ژنتیکی نشان داد که جمعیت OP بالاترین مقادیر بازده ژنتیکی را در بین جمعیت‌ها داشت. احتمالاً این موضوع به دلیل وجود تنوع بیشتر در نتاج حاصل از تلاقی دو والد وحشی *C. palaestinus* و *C. oxyacanthus* می‌باشد. در شرایط بدون تنش، جمعیت OP با ۴۴ درصد پاسخ به گزینش مشاهده شده نسبت به میانگین جامعه اولیه برای صفت عملکرد دانه، بیشترین پاسخ به گزینش را نسبت به دو جمعیت دیگر دارا بود. در بین صفات مورد ارزیابی، تعداد دانه در طبق (۷۲/۳۲ درصد)، وزن طبق (۴۱/۳۰ درصد) و قطر طبق (۲۴/۸۸ درصد) به ترتیب بیشترین تاثیر را در پاسخ به گزینش برای صفت عملکرد دانه داشتند. همچنین در شرایط تنش، بیشترین درصد پاسخ به گزینش برای جمعیت OP با ۹۴ درصد مشاهده شد (جدول ۳)، بنابراین با توجه به نتایج پاسخ به گزینش مشاهده شده در جمعیت‌های حاصل از تلاقی بین گونه‌ای برای صفات مورد ارزیابی، جمعیت OP بیشترین درصد پاسخ به گزینش را نسبت به میانگین نسل F₄ در شرایط تنش و بدون تنش نشان داد که به نظر می‌رسد صفات قطر طبق، تعداد دانه در طبق و وزن طبق بیشترین تاثیر را در افزایش پاسخ به گزینش در این جمعیت داشته‌اند. بر این اساس شاید بتوان گفت که صفات مذکور احتمالاً معیارهای خوبی برای دستیابی به بازده ژنتیکی در تلاقی *C. palaestinus* × *C. oxyacanthus*، به ویژه در نسل‌های اولیه گزینش باشند. در شرایط تنش خشکی، بالاترین مقدار بازده ژنتیکی برای صفت تعداد طبق در بوته در جمعیت TO حاصل از تلاقی *C. tinctorius* × *C. oxyacanthus* بدست آمد که این صفت می‌تواند معیار مفیدی برای بهبود ژنتیکی این جمعیت در نظر گرفته شود. در مورد جمعیت PT حاصل از تلاقی *C. tinctorius* × *C. palaestinus* بازده ژنتیکی برای عملکرد دانه به اندازه دو جمعیت دیگر بالا نبود. به نظر می‌رسد که والد *C. oxyacanthus* احتمالاً باعث تنوع بیشتری در نتاج حاصل از تلاقی بین گونه‌ای در مقایسه با دو والد دیگر می‌شود. با در نظر گرفتن بازده ژنتیکی در جمعیت‌های حاصل از تلاقی بین

گونه‌ای جنس کارتاموس، ترکیب روش گزینش تک بوته
متحمل به تنش و همچنین در شناسایی صفات مرتبط با
(SPS) با شاخص تحمل تنش (STI) در شناسایی ژنوتیپ‌های
عملکرد برای هر جمعیت، کارآمد بود.

جدول ۱- وراثت پذیری عمومی، ضریب تغییرات فنوتیپی و ژنوتیپی در نسل‌های F₄ و F₅ حاصل از تلاقی‌های بین گونه‌ای گلرنگ
در دو محیط تنش خشکی و بدون تنش

Table 1. Broad-sense heritability (H²b), phenotypic coefficients of variation (PCV), genotypic coefficients of variation (GCV) in F₄ and F₅ generations of interspecific crosses of *Carthamus* under non-stress and drought stress conditions

Plant characteristics	صفات گیاهی	نسل‌های در حال تفرق	بدون تنش Non- stress			تنش خشکی Drought stress		
			H ² b (%)	PCV (%)	GCV (%)	H ² b (%)	PCV (%)	GCV (%)
Number of head.plant ⁻¹	تعداد طبق در بوته	F ₄	87	33.18	30.94	73	34.04	29.17
		F ₅	96	24.43	24.00	94	24.84	24.11
Had diameter (mm)	قطر طبق	F ₄	91	18.29	18.01	90	16.17	15.34
		F ₅	77	9.61	8.97	68	9.95	8.21
Head weight (g)	وزن طبق	F ₄	96	30.47	29.00	77	29.75	26.17
		F ₅	87	13.57	11.97	71	16.87	14.25
Number of seed.head ⁻¹	تعدد دانه در طبق	F ₄	96	41.10	40.24	91	41.57	39.74
		F ₅	82	18.79	16.97	79	17.32	15.46
100 Seed weight (g)	وزن صد دانه	F ₄	80	18.61	16.64	69	22.66	18.92
		F ₅	88	14.27	13.45	69	13.86	11.57
Seed yield (g.m ⁻²)	عملکرد دانه	F ₄	86	36.10	33.53	60	37.34	29.02
		F ₅	94	17.47	17.03	81	18.56	16.71
Number of branches.plant ⁻¹	تعداد انشعابات جانبی	F ₄	84	20.68	18.96	72	19.73	16.75
		F ₅	91	14.53	13.97	87	14.10	13.22
Plant height (cm)	ارتفاع بوته	F ₄	83	16.10	14.71	81	18.26	16.52
		F ₅	76	7.63	6.68	50	11.36	8.03

جدول ۲- وراثت پذیری خصوصی بر مبنای رگرسیون والد- نتاج حاصل از تلاقی‌های بین گونه‌ای گلرنگ در دو محیط تنش
خشکی و بدون تنش

Table 2. Narrow-sense heritability (H²n) based on regression parent - progeny in interspecific crosses of *Carthamus* under non-stress and drought stress conditions

Plant characteristics	صفات گیاهی	بدون تنش Non- stress	تنش خشکی Drought stress
		H ² n (%)	H ² n (%)
Number of head.plant ⁻¹	تعداد طبق در بوته	0.58	0.28
Head diameter (mm)	قطر طبق	0.32	0.31
Head weight (g)	وزن طبق	0.55	0.36
Number of seed.head ⁻¹	تعداد دانه در طبق	0.47	0.38
100 Seed weight (g)	وزن صد دانه	0.32	0.35
Seed yield (g.m ⁻²)	عملکرد دانه	0.31	0.25
Number of branches.plant ⁻¹	تعداد انشعابات جانبی	0.44	0.35
Plant height (cm)	ارتفاع بوته	0.59	0.22

جدول ۳- پاسخ به گزینش مشاهده شده نسبت به میانگین نسل های F₄ و F₅ حاصل از تلاقی های بین گونه ای گلرنگ در دو محیط تنش خشکی و بدون تنش

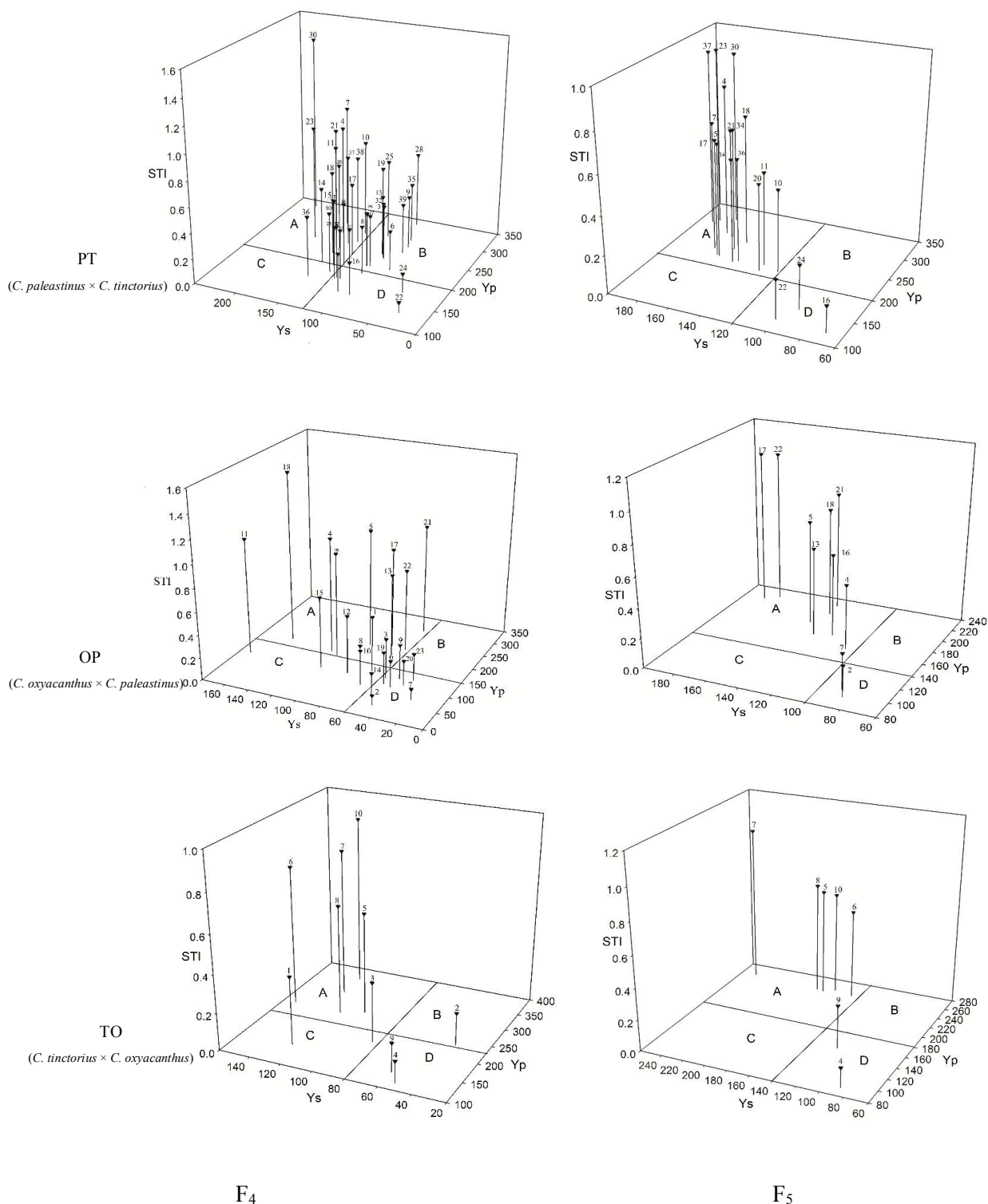
Table 3. Observed response to selection (%) as percent of mean for F₄ and F₅ generations of interspecific crosses of *Carthamus* under non-stress and drought stress conditions

Plant characteristics	صفات گیاهی	جمعیت ها Populations	Non- stress بدون تنش			Drought stress تنش خشکی		
			F ₄ میانگین نسل Mean of F ₄ generation	F ₅ میانگین نسل Mean of F ₅ generation	پاسخ به گزینش مشاهده شده Observed response to selection (%)	F ₄ میانگین نسل Mean of F ₄ generation	F ₅ میانگین نسل Mean of F ₅ generation	پاسخ به گزینش مشاهده شده Observed response to selection (%)
Number of head .plant ⁻¹	تعداد طبق در بوته	PT†	34.60	35.11	1.47	24.74	25.52	3.15
		OP‡	54.67	55.54	1.59	35.35	35.92	1.61
		TO‡	46.53	47.20	1.44	25.16	28.32	12.56
Head diameter (mm)	قطر طبق	PT	23.80	24.85	4.42	21.97	23.03	4.82
		OP	16.96	21.18	24.88	16.62	20.33	22.32
		TO	22.51	23.48	4.31	20.64	23.00	11.43
Head weight (g)	وزن طبق	PT	2.37	2.40	1.27	2.05	2.10	2.43
		OP	1.38	1.95	41.30	1.20	1.84	53.33
		TO	2.04	2.25	10.29	1.71	2.11	23.39
Number of seed.head ⁻¹	تعداد دانه در طبق	PT	35.21	38.23	8.57	30.34	34.03	12.16
		OP	16.15	27.83	72.32	13.36	28.26	111.52
		TO	32.80	37.63	14.72	25.48	37.37	46.66
100 Seed weight (g)	وزن صد دانه	PT	3.38	3.43	1.48	2.94	2.96	0.68
		OP	3.30	3.40	3.03	2.43	3.03	24.69
		TO	2.89	3.10	7.26	2.50	2.71	8.40
Seed yield (g.m ⁻²)	عملکرد دانه	PT	229.74	250.21	8.91	120.27	160.60	33.53
		OP	137.62	198.28	44.07	73.49	143.06	94.66
		TO	230.91	253.95	9.97	100.22	181.6	81.20
Number of branches.plant ⁻¹	تعداد انشعابات جانی	PT	11.27	12.10	7.36	11.02	11.60	5.26
		OP	11.95	13.91	16.40	11.41	11.98	4.99
		TO	13.72	13.86	1.02	11.95	12.13	1.50
Plant height (cm)	ارتفاع بوته	PT	80.99	91.71	13.33	78.51	81.10	3.29
		OP	60.99	81.60	33.79	56.28	73.01	29.72
		TO	75.77	91.10	20.23	68.11	85.74	25.88

†PT (*C. palestinus* × *C. tinctorius*)

‡OP (*C. oxyacanthus* × *C. palestinus*)

‡TO (*C. tinctorius* × *C. oxyacanthus*)

شکل ۱- نمودارهای سه بعدی بر مبنای عملکرد دانه در محیط بدون تنش (Yp)، محیط تنش (Ys) و شاخص تحمل تنش (STI) برای شناسایی ژنوتیپ‌های جمعیت‌های PT، OP و TO در نسل‌های F₄ و F₅ حاصل از تلاقی‌های بین گونه‌ای گلرنگ در دو محیط تنش خشکی و بدون تنش. ▼ نشان دهنده شماره ژنوتیپ‌ها می‌باشد

Fig. 1. Three-D plots based on YP, YS and STI index specifying drought stress tolerant genotypes of TP, OP and TO populations in F₄ and F₅ generations of interspecific crosses of *Carthamus* under non-stress and drought stress conditions. ▼ indicates the genotype number

نتیجه گیری

بر اساس نتایج این آزمایش ترکیب روش گزینش تک بوته با شاخص تحمل تنش خشکی، بازده ژنتیکی برای عملکرد دانه در شرایط تنش و بدون تنش در نسل های اولیه حاصل از تلاقی بین گونه ای گلرنگ به همراه داشت. اثر نوع جمعیت در پاسخ به گزینش قابل توجه بود، به طوری که جمعیت OP (*C. palaestinus* × *C. oxyacanthus*) بیشترین درصد پاسخ به گزینش مشاهده شده را برای عملکرد دانه در هر دو تیمار آبی را داشت. جمعیت TO (*C.*

C. oxyacanthus × *tintorius*) برای تعداد طبق در بوته درصد بازده ژنتیکی بالایی را نشان داد. مهم ترین معیارهایی که بیشترین اثر را بر پاسخ به گزینش داشتند صفات تعداد دانه در بوته، وزن طبق و قطر طبق بودند. بر مبنای نتایج نمودار سه بعدی در نسل های *F*₄ و *F*₅، ترکیب دو روش گزینش تک بوته (Single plant selection; SPS) و شاخص تحمل تنش (Stress tolerance index; STI)، در شناسایی ژنوتیپ های متحمل به تنش خشکی با عملکرد دانه بالا، کارایی مناسبی دارد.

منابع مورد استفاده

References

- Akbar, A. A. and M. Kamran. 2006. Relationship among yield components and selection criteria for yield improvement in safflower (*Carthamus tinctorius* L.). J. Appl. Sci. 6: 2853-2855.
- Anjani, K. 2000. Components of seed yield in safflower (*Carthamus tinctorius*). Indian J. Agric. Sci. 70: 873-875.
- Ashri, A. and P. Knowles. 1960. Cytogenetics of safflower (*Carthamus* L.) species and their hybrids. Agron. J. 52: 11-17.
- Allen, R. G., L. S. Pereira, D. Raes and M. Smith. 1998. Crop evapotranspiration guidelines for computing crop water requirement. FAO Irrigation and Drainage paper 56. Rome, Italy.
- Burton, G. W. and E. Devane. 1953. Estimating heritability in tall fescue (*Festuca arundinacea*) from replicated clonal material. Agron. J. 45: 478-481.
- Fehr, W. R. 1987. Principles of Cultivar Development. (Vol. 1). Theory and Technique, Macmillan Publishing Company.
- Fernandez, G. C. 1992. Effective selection criteria for assessing plant stress tolerance. In: Proceedings of the international symposium on adaptation of vegetables and other food crops in temperature and water stress. Taiwan, 13-16 August 1992. pp. 257-270.
- Kargar, S. M. A., A. Mostafaie, E. Majidi Hervan and S. S. Pourdad. 2014. Evaluation of soybean genotypes using drought stress tolerant indices. Int. J. Agron. Agric. Res. 5:103-113.
- Knott, D. R. 1972. Effects of selection for *F*₂ plant on subsequent generation in wheat. Can. J. Plant Sci. 52: 721-726.
- Majidi, M. M., V. Tavakoli, A. F. Mirlohi and M. R. Sabzalian. 2011. Wild safflower species (*Carthamus oxyacanthus* Bieb.): A possible source of drought tolerance or arid environments. Aust. J. Agric. Res. 5: 1055-1063.
- Mirzashemi, M., P. Golkar and G. Mohamadinejad. 2014. Gene effects for agronomic traits in safflower (*Carthamus tinctorius* L.) under drought stress. Ethno-Pharmaceutica Prod. 1: 23-28.
- Mostafaie, F., A. F. Mirlohi, Gh. A. Saedi, M. R. Sabzalian, P. Asgarinia and M. Gheisari. 2014. Evaluation of variation and drought tolerance in *F*₃ generation of a cross between domesticated (*Carthamus tinctorius* L.) and wild (*C. oxyacanthus* L.) safflower species. Iran. J. Crop Sci. 16 (3): 165-180. (In Persian)

with English abstract).

- Nouri, A., A. Etminan, J. A. Teixeira da Silva and R. Mohammadi. 2011.** Assessment of yield, yield related traits and drought tolerance of durum wheat genotypes (*Triticum turgidum* var. *durum* Desf.). Aust. J. Crop Sci. 5(1): 8-16.
- Parikh, L., M. Mmbaga, S. Kodati, M. Blair, D. Hui and G. Meru. 2016.** Broad-sense heritability and genetic gain for powdery mildew resistance in multiple pseudo-F₂ populations of flowering dogwoods (*Cornus florida* L.). Sci. Hort. 213: 216-221.
- Pourdad, S. S. 2008.** Study on drought resistance indices in spring safflower. Acta Agron. Hung. 56: 203-212.
- Rafeie, F. and G. Saeidi. 2005.** Genetic variation for different agronomic traits in isolated lines of safflower (*Carthamus tinctorius* L.) from Iranian local population and foreign genotypes. J. Sci. Technol. Agric. Nat. Resour. 9: 91-106. (In Persian with English abstract).
- Sabzalian, M. R., Gh. A. Saeidi and A. F. Mirlohi. 2009.** An investigation of cross ability and interspecific hybrids between cultivar (*Carthamus tinctorius* L.) and wild (*C. oxyacanthus* Bieb.) safflower. Iran. J. Field Crops Sci. 40: 177-185. (In Persian with English abstract).
- Safavi, S. M., S. S. Pourdad and S. A. Safavi. 2013.** Evaluation of drought tolerance in safflower (*Carthamus tinctorius* L.) under non stress and drought stress conditions. Int. J. Adv. Biol. Biomed. Res. 1: 1086-1093.
- SAS Institute. 2008.** SAS/STAT 9.1 User's Guide the Reg Procedure:(Book Excerpt) SAS Institute.
- Shiravand, R., M. Majidi, M. R. Sabzalian and A. H. Goli. 2012.** Evaluation of genetic diversity within and between some species of *Carthamus* and interspecific hybridization between two wild relatives and *Carthamus tinctorius*. MSc Thesis. College of Agriculture, Isfahan University of Technology. Isfahan, Iran (In Persian with English abstract).
- Shiravand, R. M. Majidi and F. E. Babadi. 2014.** Biplot Analysis of Three *Carthamus* species and their F₂ hybrids evaluated under drought stress in seedling stage. J. Crop Prod. Process. 4: 109-121.
- Smith, J. and M. L. Kinman. 1965.** The use of parent-offspring regression as an estimator of heritability. Crop Sci. 5: 595-596.
- Statgraphics Centurion X. 2013.** Statgraphics centurion XVI software version 16.2. 04. Virginia (USA):. StatPoint Technologies Inc, Warrenton. Recuperado de: www.statgraphics.net.
- Ziyomo, C., R. Bernardo. 2013.** Drought tolerance in maize: Indirect selection through secondary traits versus genomewide selection. Crop Sci. 53: 1269-1275.
- Xoconostle-Cazares, B., F. A., Ramirez-Ortega, L. Flores-Elenes and R. Ruiz-Medrano. 2011.** Drought tolerance in crop plants. Am. J. Plant Physiol. 1-17.
- Yarnia, M., N. Arabifard, F. Rahimzadeh-khoie and P. Zandi. 2011.** Evaluation of drought tolerance indices among some winter rapeseed cultivars. Afric. J. Biotechnol. 10 (53): 10914-10922.
- Yan, W. and I. Rajcan. 2002.** Biplot analysis of test sites and trait relations of soybean in Ontario. Crop Sci. 42: 2-11.

Assessment of genetic gain in interspecific crosses of *Carthamus* genus using drought stress tolerance index combined with single plant selection

Shafiei-Koij, F.¹, A. Mirlohi², M. M. Majidi³, Gh. Saeidi⁴, M. Badpar⁵ and Gh.Veisi⁶

ABSTRACT

Shafiei-Koij, F., A. Mirlohi, M. M. Majidi, Gh. Saeidi, M. Badpar and Gh.Veisi. 2019. Assessment of genetic gain in interspecific crosses of *Carthamus* genus using drought stress tolerance index combined with single plant selection. **Iranian Journal of Crop Sciences**. 20(4): 303-314. (In Persian).

Wild relatives of safflower are considered a useful source of desirable genes to develop improved cultivars for important agronomic and physiologic traits such as drought and salinity tolerance as well as increasing seed yield. Among wild species, cross compatible species are highlighted to obtain high genetic gain in next generations. In the present study, *Carthamus tinctorius*, *C. palaestinus* and *C. oxyacanthus* were crossed with each other and three segregating populations were developed. Single plant selection (SPS) and stress tolerance index (STI) were jointly employed in F4 and F5 generations for these three populations. Genetic gain was obtained under both water stress and non-stress conditions for several traits including seed yield. Genotypes from A and D groups of the three-D plots in F4 generation were repeated exactly in the same groups in the three-D plots of F5 generation indicating a very high selection efficiency. Response to selection in different interspecific populations under water stress and non-stress conditions identified suitable criteria for improving seed yield. High response to selection plus high broad sense heritability for several traits indicated the contribution of genetic variation more than environmental factors. Number of seed per capitulum, capitulum diameter, capitulum weight, 100-seed weight and number of branches had high narrow-sense heritability, and could be suggested as important and key traits for safflower breeding programs in water limited conditions. It is concluded that combining STI with SPS method in safflower interspecific breeding may efficiently identify superior genotypes in the early segregating generations under water stress and non-stress conditions.

Key words: Drought stress, Heritability, Interspecific hybridizations, Response to selection and Safflower.

Received: June, 2018

Accepted: January, 2019

1. Ph.D Student, Isfahan University of Technology, Isfahan, Iran

2. Professor, Isfahan University of Technology, Isfahan, Iran (Corresponding author)(Email: mirlohi@cc.iut.ac.ir)

3. Professor, Isfahan University of Technology, Isfahan, Iran

4. Professor, Isfahan University of Technology, Isfahan, Iran

5. Former MSc. Student, Isfahan University of Technology, Isfahan, Iran

6. Former MSc. Student, Isfahan University of Technology, Isfahan, Iran